

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.8.14>

DYFTONGI WSPÓŁCZESNEGO JĘZYKA CHIŃSKIEGO: HISTORIA TWORZENIA I PROBLEM DEFINICJI

Nadiia Kirnosova

kandydat nauk filologicznych, docent,

*docent Katedry Języków i Literatury Dalekiego Wschodu i Azji Południowo-Wschodniej
Kijowskiego Uniwersytetu Narodowego imienia Tarasa Szewczenki (Kijów, Ukraina)*

ORCID ID: 0000-0001-7721-5630

kirnosova@hotmail.com

Adnotacja. Artykuł proponuje zdefiniowanie dyftongów współczesnego języka chińskiego jako dyftongoidów, ponieważ historia powstawania tych dźwięków, rozważana w świetle analizy Gestalt, sugeruje, że jedna z samogłosek w ich składzie była z pochodzenia związana z wieloma spółgłoskami, dlatego okazała się zredukowana, więc za wierzchołek dyftongu można uznać tylko drugą samogłoskę. Jak stwierdzono w tym badaniu, przejście dźwięków między zestawami samogłosek i spółgłosek odbywało się na zasadzie sąsiedztwa i tylko w dwóch punktach – *i/j* i *u/w*, a tylko te dwa dźwięki są obecne we współczesnych dyftongach/dyftongoidach języka chińskiego w postaci zredukowanych samogłosek. Określenie odpowiednich dźwięków złożonych jako dyftongoidów motywuje użycie spółgłosek *j* i *b* (dwuwargowe!) w ukraińskiej transkrypcji praktycznej na odtwarzanie sylab z tymi dźwiękami.

Słowa kluczowe: wokalizm, dyftong, dyftongoid, inicjał, konsonantyzm, finał.

THE DIPHTHONGS OF CONTEMPORARY CHINESE: AN EVOLUTION AND A PROBLEM OF DEFINITION

Nadiia Kirnosova

Candidate of Philology Science, Associate Professor,

*Associate Professor of the Department of Far East and South-East Asia Languages and Literature
Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)*

ORCID ID: 0000-0001-7721-5630

kirnosova@hotmail.com

Abstract. This article argues that the diphthongs of Modern Chinese are actually diphthongoids. The method of gestalt-analysis, applied to the process of evolution of these diphthongs, enables to light up a derivational connection between one of the vowels in a diphthong and the field of consonants, so this vowel usually is reduced, and the other one becomes prominent. Transition of sounds from the field of consonants to the field of vowels and vice versa has been realised according to the principle of contiguity and only through two ports – *i/j* and *u/w*, and only these two vowels are realized in modern diphthongs in Chinese language as reduced vowels. This consideration is very important in case of creating a practical transcription from Chinese into Ukrainian, as it motivates a using of consonants *й* and *в* (bilabial) in transcription of these complex sounds.

Key words: Consonant, diphthong, diphthongoid, offset, onset, vowel.

ДИФТОНГИ СУЧАСНОЇ КИТАЙСЬКОЇ МОВИ: ІСТОРИЯ ФОРМУВАННЯ Й ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ

Надія Кірносова

кандидат філологічних наук, доцент,

*доцент кафедри мов і літератур Далекого Сходу та Південно-Східної Азії
Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)*

ORCID ID: 0000-0001-7721-5630

kirnosova@hotmail.com

Анотація. У статті пропонується визначити дифтонги сучасної китайської мови як дифтонгоїди, оскільки історія формування цих звуків, розглянута в світлі гештальт-аналізу, свідчить про те, що один з голосних у їх складі був за походженням пов'язаний із множиною приголосних, тому виявився редукованим, тож вершиною дифтонга може вважатися тільки другий голосний. Як з'ясувалося в цьому дослідженні, перехід звуків між множинами голосних і приголосних відбувався за принципом суміжності й лише в двох точках – *i/j* та *u/w*, і тільки ці два

звуки присутні в сучасних дифтонгах/дифтонгоїдах китайської мови у вигляді редукованих голосних. Визначення відповідних складних звуків як дифтонгоїдів мотивує використання приголосних **й** та **в** (білабіальне!) в українській практичній транскрипції на відтворення складів із цими звуками.

Ключові слова: вокалізм, дифтонг, дифтонгоїд, ініціаль, консонантизм, фіналь.

Вступ. Як відомо, сучасна китайська мова демонструє значне багатство вокалізму – вона нараховує 39 *фіналів*¹, тобто голосних кінцівок складів, з яких тільки 10, за китайськими джерелами (曹, 2004), вважаються простими, решта ж – визначаються як складні. До цих останніх потрапляють і дифтонги (кит. 二合元音), яких у сучасній китайській мові нараховують 9: **ai, ei, ao, ou, ia, ie, ua, uo, üe**.

При цьому дифтонгом, як у китайській, так і світовій науковій літературі з фонетики вважається СПОЛУЧЕННЯ двох голосних, які разом складають ОДИН склад (Зиндер, 2007: 239; 林, 2005: 66).

Загалом, слід сказати, що дифтонги сучасної китайської мови (як нормативного її варіанту – путонхви, так і діалектів) наразі достатньо добре вивчені й описані в науковій та навчальній літературі – як китайській (林, 2005; 王, 2019), так і закордонній (Алексахин, 2006).

Зокрема, з артикуляційної точки зору китайські дифтонги поділяються на низхідні/спадні (前响二合元音, **ai, ei, ao, ou**) й висхідні (后响二合元音, **ia, ie, ua, uo, üe**), при цьому зазначається, що в усіх випадках компоненти дифтонга мають різну довготу й інтенсивність, а довший звук ще й оформлений тонально, тобто саме він є складотворчим, а інший голосний – редукованим (林, 2005 : 66-68; 曹, 2004 : 67-70). Однак така неоднорідна артикуляція (властива й дифтонгам інших мов) надала фонетистам підстави говорити про *дифтонгоїди*, а не дифтонги.

Нагадаємо, що розрізняти компоненти дифтонга як редукований/нередукований або наголошений/ненаголошений дослідники почали давно, про що докладніше можна прочитати в монографії Л. Зіндера (Зиндер, 2007). Він пише, що спочатку фонетисти розцінювали один з голосних у складі дифтонга як основний, а другий – як підпорядкований (і такий, що втратив свою здатність утворювати склад) (Зиндер, 2007 : 239). Тут зауважимо, що для нескладотворчого елемента дифтонга у фонетиці закріпився термін *глайд*, хоча в деяких роботах так називався власне дифтонг (glide-sound), оскільки зв'язок між його компонентами розумівся як «ковзання» (Зиндер, 2007 : 239). Однак згодом О. Есперсен запропонував розрізняти три види дифтонгів і поряд із висхідними та низхідними, де вершина (пік інтенсивності) припадає на другий чи перший компоненти відповідно, виділив ще й «рівноважні» дифтонги – коли незрозуміло, який із двох голосних є вершиною (Зиндер, 2007 : 239). Згодом, уже на основі цієї класифікації, Л. Щерба виділив справжні й несправжні дифтонги, маючи на увазі в першому випадку «рівноважні» дифтонги О. Есперсена, а в другому – дифтонги з нерівноцінним, підрядним зв'язком (Зиндер, 2007 : 240), і запропонував для них терміни *дифтонги* й *дифтонгоїди* відповідно, підкреслюючи, що перші є сполученням двох голосних, які утворюють один склад, а другі – є *одним* голосним звуком із призвуком на початку або ж у кінці (Зиндер, 2007 : 241). Таким чином неоднорідна артикуляція дифтонгів (у різних мовах) виявилася в центрі уваги фонетистів.

Також зауважимо, що найскладнішою для розуміння природи дифтонгів і їх вимови є саме «рівноважність», тобто необхідність вимовити два звучні (складотворчі) елементи одночасно або, з психічної точки зору, приділити увагу одночасно двом явищам. Що стосується дифтонгоїдів, то вони є значно легшими для розуміння. Окрім того, справжніх дифтонгів не так і багато в мовах світу, що зазначає Л. Зиндер, якому вдалося експериментально підтвердити наявність рівноважних дифтонгів лише в удегейській мові² (Зиндер, 2007 : 240), і він пише, що вони являють собою рідкісний тип.

Тепер, повертаючись до описів китайських дифтонгів, наведених вище, можна сформулювати тезу про те, що *в путонхві всі дифтонги є несправжніми* (або ж дифтонгоїдами в термінології Щерби-Зіндера), однак при цьому слід зауважити, що в діалектах ситуація інша, зокрема в кантонському діалекті дослідники експериментальним шляхом підтверджують існування рівноважних дифтонгів (XU, 2016). Проте в цій статті мова йтиме лише про ситуацію в загальноприйнятій мові путонхва.

Метою цієї статті буде розглянути історію походження сучасних китайських дифтонгів з точки зору гештальт-теорії, яка будуватиметься на принципі суміжності (а він виглядає дієвим для пояснення сталих сполучень у світі звуків), щоб представити додаткові аргументи на користь визначення сучасних китайських дифтонгів як «дифтонгоїдів».

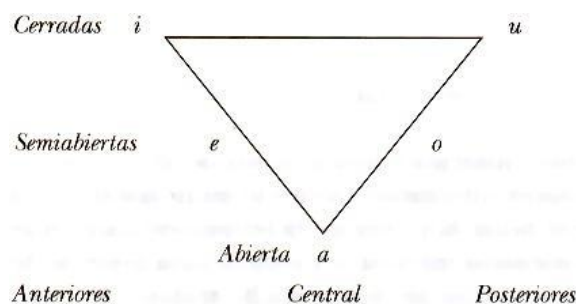
Методом такого дослідження буде гештальт-аналіз міжзвукових переходів, що відбувалися в різні періоди розвитку китайської мови. *Матеріалом* дослідження будуть складні китайської мови, що містять чи містили дифтонги на різних етапах її функціонування, при цьому в реконструкції складів давньокитайської та середньокитайської мови будемо спиратися на В. Бакстера й Л. Сагара (Baxter, 2014).

¹ Фіналь – термін китайської фонетики (林, 2005: 61), сформульований в реаліях мови, де вихідною одиницею фонетичного рівня є склад. Нагадаємо, що китайський склад має жорстко встановлену структуру: ініціаль (умовно приголосний звук) + фіналь (умовно голосний звук, носій тону), які упорядковують і регламентують розташування складотворчого й лімітуючого потенціалів артикульованого мовлення. Докладніше про питання структури китайського складу див. (Драгунов, 1955; Baxter 2014; Jacques, 2017). Сучасні китайські вчені вважають поняття «фіналі» ширшим за поняття «голосного звуку» (林鴻, 2005: 61), оскільки до першого зараховуються назалізовані голосні, які, на думку окремих китайських вчених (林, 2005; 曹, 2004), «сусідять» із приголосним (*n/ng*). Однак водночас зауважується, що той приголосний – «неповноцінний» і є лише виявом ефекту назалізації (曹, 2004).

² Удегейська мова належить до тунгусо-маньчжурської родини мов.

Основна частина. Слід зазначити, що в полі загального мовознавства дифтонги вже були предметом гештальт-аналізу. Відповідні результати й ілюстрацію дії принципу суміжності стосовно дифтонгів окремих мов можна знайти в роботах українського дослідника А. Безпаленка (Безпаленко, 2009; Безпаленко, 2010). На його думку, дифтонг як складний звуковий образ, породжений ситуаціями артикуляційного та акустичного нерозрізнення двох голосних звуків, може вважатися гештальтом, а щодо голосних звуків, об'єднаних у рамках такого гештальту, можуть бути застосовані терміни «фігура» й «тло»³. У таких термінах низхідний дифтонг розуміється як вирізнення першого елемента (тобто надання йому статусу фігури) на тлі другого, а висхідний дифтонг – навпаки. Що стосується рівноважних дифтонгів, то в них або жоден із голосних не виділяється як фігура, або навпаки – обидва голосних виділяються як фігури (Безпаленко, 2009 : 25). Таким чином розкривається можливість нового – психофізіологічного – ракурсу дослідження дифтонгів і отримання нових результатів, що дають змогу краще зрозуміти їхню загальну природу так само, як і специфіку в різних мовах.

Окрім того, коли йдеться про *суміжність* голосних звуків, то відразу ж постає поняття трикутника Гелвага – німецького дослідника, який одним із перших в Європі спробував візуалізувати акустичні відносини й *відносну відстань* між голосними та отримав схему, схожу на трикутник, як це зображено на Рис.1. (хоча дослідники зауважують, що сам Гелваг не використовував термін «трикутник», а вживав слова «схема» тощо (Гівонен, 1994 :73)).

<https://www.researchgate.net/profile/Emilio-Gomez-2/publication/316919495/figure/fig2/AS:494017726160897@1494794412719/Figura-46-Clasificacion-de-los-fonemas-vocalicos-Triangulo-de-Hellwag.png>

Рис. 1. Трикутник Гелвага

Голосні, що потрапили у вершини трикутника, ще називаються базовими, оскільки кожна з них максимально реалізує одну з трьох характеристик – висоту підняття язика (а), огубленість (u) або палаталізацію (i). Сучасні фонетики, прагнучи уточнити всі нюанси голосних, що матеріалізуються через відстань, послугуються вже трапецією, а не трикутником, але для міркувань цієї статті спрощеної схеми трикутника буде цілком достатньо, тож скористаємося нею.

Тепер важливо зауважити, що на позиції редукованих голосних у китайських дифтонгах можна зустріти лише дві – або **u**, або **i** (нібито за винятком двох дифтонгів **ao** та **üe**, але насправді в першому випадку **o** – це **-u** в сусідстві з **a**, а в другому випадку, **ü** – це результат поєднання ефектів палаталізації й огублення в одній голосній, тобто **i + u**). Це здається невинуватим, якщо взяти до уваги тезу А. Безпаленка про те, що в точках **-i/j** та **-u/w** відбувається перетин множин голосних і приголосних (Безпаленко, 2010 : 24), тобто зазначені дві голосні здатні переходити в приголосні з мінімальними артикуляційними змінами: редукція голосу в випадку **i** призводить до реалізації ефекту палаталізації й дає приголосний **й**, а в випадку **u** – до лабіалізації й дає приголосний **в** (губно-губний!). Власне, таким чином у системі звуків мови виокремлюються два гештальти – гештальт палаталізації та гештальт лабіалізації, у межах яких стикаються система вокалізму й система консонантизму.

Саме такий ефект редукції голосу спостерігається в китайських дифтонгах для звуків **i** та **u**, які починають функціонувати на межі між голосними та приголосними, створюючи *призвук* до основної голосної в складі (тобто в «комірці» фіналі за сучасними уявленнями), внаслідок чого й виникають дифтонгоїди.

Китайські дифтонги (себто дифтонгоїди) поки що не досліджувалися з точки зору принципу суміжності, але історія їх появи й подальша еволюція в китайській мові певною мірою реконструйовані.

Першість у цьому напрямку досліджень належить китайським філологам епохи Цін (1642–1911), які працювали над словниками рим, хоча власне дифтонги не були для них окремим фокусом уваги (а лише окремим компонентом рими, як і всі інші голосні компоненти). Окрім того, вони займалися більше фонетикою того періоду, який прийнято визначати як середньокитайська мова, а щодо давньокитайської мови, то можливості реконструкції фонетики того періоду в них були обмежені.

Важливий внесок у справу реконструкції давньокитайської мови (а відтак і витоків дифтонгів сучасної китайської мови) зробили вже європейські лінгвісти в ХХ ст. – це Б. Карльгрен (Karlgren, 1928), А.-Ж. Одрікур (Haudricourt, 2017), Е. Пулейбланк (Pulleyblank, 1984) та ін., а вже нині – В. Бакстер і Л. Сагар (Baxter, 2014). У радянському Китаєзнавстві цим питанням займалися С. Старостін (Старостин, 1989) і С. Яхонтов (Яхонтов, 1965).

³ А. Безпаленко вживає термін «фон».

Система голосних давньокитайської мови описана в монографії С. Яхонтова (Яхонтов, 1965), а також у В. Бакстера й Л. Сагара (Baxter, 2014), проте реконструкції цих дослідників дещо відрізняються – найперше наявністю чи відсутністю звука *і*. Якщо розташувати реконструйовані ними голосні в трикутнику Гельвага, то версія С. Яхонтова буде така, як на Рис. 2:

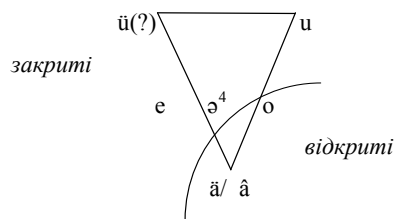

Рис. 2. Голосні давньокитайської мови (за С. Яхонтовим) в трикутнику Гельвага

Окремо зазначимо, що, на думку С. Яхонтова, голосні *e*, *ü*, *ə*, *u* були закриті, а голосні *ä*, *â* та *o* – відкриті (Яхонтов, 1965 : 27).

Версія В. Бакстера й Л. Сагара представлена в їхній монографії (Baxter, 2014), там голосні теж розташовані в формі трикутника, але реконструюється голосна *і* замість *ü*.

Тепер переходимо до дифтонгів китайської мови.

Насамперед відзначимо, що В. Бакстер і Л. Сагар реконструюють звуки *-j* (*й*) та *-w* (*в* білабіальне!) як *вокалічну* коду в складах давньокитайської мови (Baxter, 2014), тобто розглядають їх як приголосні (адже позиція коди могла заповнюватися лише приголосними (Baxter, 2014)), але, очевидно, *суміжні з голосними* (бо вокалічні). Це дає підстави розглядати відповідні фінали давньокитайської мови як дифтонгоїди, однак вони не становлять цікавості для цього дослідження, оскільки більшість з них згодом трансформувалася й або перейшла в трифтонги (склади на *-w*), або втратила свою коду вже в період середньокитайської мови (докладніше про це можна почитати в (Baxter, 2014 : 195, 251, 295)).

Тож нас будуть цікавити інші випадки – випадки певних фонетичних трансформацій, унаслідок яких виникли дифтонги, що збереглися до сучасної китайської мови. З точки зору принципу суміжності варто розглядати окремо дифтонги з редукованим *і* – вони утворилися по лінії палаталізації, й дифтонги з редукованим *u*, що утворилися по лінії огублення (лабіалізації).

Спочатку розглянемо всі дифтонги (*і* висхідні, *і* низхідні) з редукованим *і*.

Спіраючись на реконструкції складів давньокитайської мови, що містяться в роботах Б. Карльгрена та С. Яхонтова, можна стверджувати, що *низхідні дифтонги на -і в китайській мові виникли внаслідок трансформації імплзивних кінцевих приголосних (-p, -t, -k) та -r, а також суфікса -s*. Напрямок таких трансформацій у цьому дослідженні пропонується визначити як *«тиск вокалізму» на складотвірчій території, окресленій коміркою фіналі в китайському складі*.

У своєму дослідженні С. Яхонтов зазначає, що дифтонги в китайській мові почали з'являтися в IV–VI ст. н. е., тобто в період переходу від початкового до середнього етапу китайської мови, і спочатку вони виникли з монофтонгічних фіналів на кінцевий приголосний *-r*: *ər* → *əi*, *ei*, а також зі сполучень голосних із суфіксом⁴ *-s*: *äſ* → *âi* (Яхонтов, 1965 : 29). Оскільки ж у кінцевому варіанті ми отримали *і*, можна зробити висновок, що зміни в обох випадках відбувались «по лінії» палаталізації.

Цікаво, що на схемі перегину систем вокалізму й консонантизму, запропонованій А. Безпаленком, приголосний *r* виявляється суміжним саме з голосним *і* в межах спільного для них гешталту палаталізації (*r* → *l* → *j/i*) (Безпаленко, 2010 : 24). Взагалі, слід також зауважити, що з усіх сімох кінцевих приголосних у давньокитайській мові, які, так би мовити, опинились у «комірці» фіналі, тобто на території вокалізму в структурі китайського складу, саме *r* найраніше почав «асимілюватися» з голосним елементом складу, і зник або перейшов в *і* ще до початку нової ери, тоді як решта шість приголосних продовжують існувати «на території вокалізму» й донині – у південно-китайських діалектах (Яхонтов, 1965 : 27). Тому можемо зробити попередній висновок про те, що *перші китайські дифтонги виникли з акустично-сенсорного нерозрізнення кінцевого приголосного в складах на r з голосним і по лінії палаталізації*.

Далі, в роботах Б. Карльгрена знаходимо свідчення того, що кінцевий імплзивний приголосний *-t* в багатьох складах також перейшов в *і*, що відбувалося під дією одного з тонів давньокитайської мови, а саме – спадного тону (去声) (цит. за 赵, 2002). Логіка змін у цьому випадку полягала в тому, що спадний тон понижував реєстр фіналі, а відтак кінцевий *-t* спершу неunikно переходив у дзвінкий *-d*⁵, а той уже остаточно відмовлявся від шуму на користь голосу й переходив в *і* (приклад див. (赵, 2002 : 304, 306)). Варто зауважити, що така заміна повинна була відбуватися доволі швидко, адже приголосна *-d* як кінцева в складах давньокитайської мови не зафіксована.

⁴ Докладніше про суфікс *-s* у давньокитайській мові можна прочитати в [B/S, с. 58].

⁵ Б. Карльгрен пише як про доконаний факт про те, що «у давній фонетиці склади з дзвінками ініціалами вимовлялися нижче, ніж склади з глухими ініціалами» (赵, 2002 : 304).

На схемі А. Безпаленка бачимо, що Т входить у гештальт палатальності, стикаючись з І через наступний ланцюжок: $T \rightarrow D \rightarrow DJ \rightarrow DJ' \rightarrow L' \rightarrow J \rightarrow I$ (Безпаленко, 2010 : 24), тобто і ця приголосна, опинившись на території фіналі, під тиском вокалізму почала озвончуватись і перетікати в голосну саме по лінії палаталізації.

Також цікаво відзначити, що, за свідченням Б. Карльгрена, у давнину при перекладі іноземних слів китайською мовою користувалися складами з кінцевим $-t$ для заміни іноземних складів на $-r$ (цит. за 赵, 2002 : 308). Зокрема так виникла транскрипція слова «нірвана» (*nirvana*) як 涅槃 (*niepan*, у давнину перший склад читався *niet*) (цит. за 赵, 2002 : 308). Однак тут слід говорити про суміжність двох множин у гештальті консонантизму: проривних і сонорних.

Інший шлях появи дифтонгів (і, зрештою, голосного і за Яхонтовим) пов'язаний з функціонуванням суфікса $-s$, що існував у давньокитайській мові як морфологічний засіб номіналізації (Baxter, 2014 : 58), але згодом, внаслідок певних трансформацій на межі з фіналами, почав занепадати, і, зрештою, зник або перейшов в $-i$ (Яхонтов, 1965 : 28).

Якщо в цьому випадку звернутися до схеми перетину вокалізму й консонантизму А. Безпаленка (Безпаленко, 2010 : 24), то можна побачити, що приголосний s , що є передньоязиковим щілинним, також перебуває в рамках гештальту палаталізації, хоча й стикається з і через доволі довгий ланцюжок переходів. Отже й він не витримав «вокалічного тиску» фіналі й перейшов у голосну або редукувався (показово, що зник він у тих випадках, коли приєднувався до відкритої голосної, без кінцевого приголосного).

Що стосується *висхідних дифтонгів* на $-i$ (їх лише два в сучасній китайській мові – *ia*, *ie*), то шлях формування їх поки що не систематизовано, тож спробуємо в цьому дослідженні самостійно проаналізувати приклади формування відповідних складів у сучасній китайській мові, запропоновані в роботі В. Бакстера й Л. Сагара, та з'ясувати шляхи появи цих дифтонгів, а також висунути припущення щодо дії принципу суміжності в цьому випадку.

Розглянемо деякі приклади з роботи В. Бакстера й Л. Сагара⁶:

- 1) 家 $k^sra \rightarrow kae \rightarrow jia$ (Baxter, 2014 : 344)
- 2) 洽 $N-k^s<r>[o]p \rightarrow hear \rightarrow qia$ (Baxter, 2014 : 355)
- 3) 下 $m-g^sra? \rightarrow haeH \rightarrow xia$ (Baxter, 2014 : 366)
- 4) 街 $[k]^sre \rightarrow kea \rightarrow jie$ (Baxter, 2014 : 345)
- 5) 且 $[tsh]A? \rightarrow tshjaeX \rightarrow qie$ (Baxter, 2014 : 356)
- 6) 写 $s-q^hA? \rightarrow sjaeX \rightarrow xie$ (Baxter, 2014 : 368)
- 7) 别 $N-pret \rightarrow bjet \rightarrow bie$ (Baxter, 2014 : 329)
- 8) 灭 $[m]et \rightarrow mjiet \rightarrow mie$ (Baxter, 2014 : 352)
- 9) 聂 $nrep \rightarrow nrjep \rightarrow nie$ (Baxter, 2014 : 353)
- 10) 帖 $[t^h]^sep \rightarrow thep \rightarrow tie$ (Baxter, 2014 : 363)
- 11) 牙 $m-^s<r>a \rightarrow ngae \rightarrow ya$ (Baxter, 2014 : 370)
- 12) 叶 $[a]p \rightarrow yep \rightarrow ye$ (Baxter, 2014 : 371)
- 13) 夜 $[G]Ak-s \rightarrow yaeH \rightarrow ye$ (Baxter, 2014 : 371)

Найяскравішим прикладом дії принципу суміжності в рамках гештальту палаталізації є, напевне, приклад 12): як бачимо, в цьому складі І на позиції ініціалі перейшов у у (власне, *й*) і далі – не територію вокалізму, утворивши дифтонгоїд *ie*. Зауважимо, що на схемі перетину вокалізму й консонантизму А. Безпаленка (Безпаленко, 2010 : 24), І розташована найближче до *j* (тобто *й*), навіть ближче, ніж *r*! Якщо взяти до уваги приклад 13), то можна висловити припущення, що такий шлях до дифтонгу *ie* пройшли ще деякі склади давньокитайської мови, зокрема з певним типом приголосних перед *a* (між іншим *G* на схемі Безпаленка також перебуває недалеко від *J*: $G(H) \rightarrow DJ' \rightarrow L' \rightarrow J$).

Такий перехід міг зумовлюватися змінами в наступній голосній, однак це припущення потребує подальшої перевірки й реконструкції.

Звертає на себе увагу той факт, що в більшості вихідних складів (давньокитайської мови) реконструюється звук *r* – або як медіаль⁷ (приклади 2, 11), або як частина кореня (приклади 1, 3, 4, 7 і 9). Відзначимо, що *r* – єдина медіаль, яку реконструюють в давньокитайській мові «від початку», друга можлива для китайської мови медіаль $-w-$ з'явилася лише згодом – це сталося внаслідок дифтонгізації огублених голосних перед певним типом коди, про що докладніше див. (Яхонтов, 1965 : 29). Ми повернемося до медіалі $-w-$ згодом, коли будемо розглядати висхідні дифтонги на *u*, а зараз спробуємо висунути ще одне припущення – про те, що шляхом появи висхідних дифтонгів на *i* був перехід $-r-$ (в позиції медіалі) в *i*, подібний до того, що відбувався з кодою $-r$. Однак і це припущення потребує подальшого вивчення та з'ясування причин такого переходу – чи відбувався він під впливом приголосної в позиції ініціалі, чи під тиском наступної фіналі. В останньому випадку можна буде говорити по «тиск вокалізму» на перехідній території (між ініціалем і фіналем).

Однак лишаються ще приклади 5), 6), 8) і 10), в яких не було медіалі $-r-$ у давньокитайській мові, але з'явився $-j-$ у середньокитайський період і подальше утворення дифтонга $-ie$. Можливо, вони свідчать про ще третій шлях появи висхідних дифтонгів, який також ще має бути вивчений докладніше.

⁶ Читання складів подано в порядку: давньокитайська мова → середньокитайська мова → сучасна китайська мова. Докладніше про нотацію реконструйованих складів можна дізнатися безпосередньо в цитованому джерелі (Baxter, 2014).

⁷ Медіаль – звук, що позначає перехід між ініціалем (лімітуючий потенціал складу) й фіналем (складотворчий потенціал складу). У давньокитайській мові відносився до ініціалі, в сучасній китайській мові розглядається в складі висхідних дифтонгів та трифтонгів і відноситься до фіналі.

Тепер звернімося до дифтонгів з редукованим **u**.

За С. Яхонтовим, висхідні дифтонги на **u** виникли або з лабіалізованих голосних (**u**, **o**), що дифтонгізувалися перед передньоязиковими кінцевими приголосними (**-j**, **-n**, **-t**) та **-r** (Яхонтов, 1965 : 29), або з лабіалізованих ініціалів типу **k^w**, **q^w** тощо (Яхонтов, 1965 : 30). Таким чином, на думку Яхонтова, виникла нова медіаль **u** (Яхонтов, 1965 : 29), що зазвичай позначається як **-w-**.

Приклади першого випадку такі:

u → uə: 滑 Nə-g^rut → hwheat → hua (Baxter, 2014 : 342)

o → uä: 撮 [ts^h]ot → tshwat → cuo (Baxter, 2014 : 334)

Приклади другого випадку такі:

花 q^{wh}ra → xwae → hua (Baxter, 2014 : 342)

Як бачимо, й у випадку огублених голосних дифтонгізація була пов'язана з передньоязиковими приголосними (і, відповідно, тоном 去声), які сприяли пониженню голосної, що вона переміщалася на *найближчу* позицію (в трикутнику Гельвага), тобто цей процес відбувався за принципом суміжності, описаним у статті А. Беспаленка (Беспаленко, 2009). Проте огубленість як артикуляційний ефект лишалася в формі редукованого голосного **u**, що в цьому випадку впритул наближався до білабіального **в**. Отже в цьому випадку перехід звуків відбувався з території голосних на територію приголосних через точку перетину **u/w**.

Низхідні дифтонги на **u**.

Якщо проаналізувати приклади низхідних дифтонгів на **u**, як вони реконструйовані В. Бакстером і Л. Сагаром, то можна дійти висновку, що їх появі сприяла фарингалізація (позначена скрізь у прикладах знаком ^ʕ) ініціали відповідних складів.

刀 C.t^ʕaw⁸ → taw → dao (Baxter, 2014 : 334)

爪 [ts]^ʕ<r>u^ʕ → tsraewX → zhao (Baxter, 2014 : 375)

В. Бакстер і Л. Сагар пишуть, що фарингалізована ініціаль понижує наступну огублену голосну, що призводить до її дифтонгізації (Baxter, 2014 : 245), тобто до нерозрізнення двох сусідніх голосних в рамках одного гештальту лабіалізації.

Окремо скажемо про дифтонг **üe**. Судячи з прикладів реконструкції складів давньокитайської мови, що містяться в роботі В. Бакстера й Л. Сагара, сучасні складі з цим дифтонгом виникли різними шляхами:

1) 月 [ŋ]^wat → ngjwot → yue (Baxter, 2014 : 374)

2) 却 [k]^hak → khjak → que (Baxter, 2014 : 357)

3) 疍 [ŋ](r)awk → ngjak → nue (Baxter, 2014 : 353)

Як бачимо, вони виникали як по лінії огублення, так і по лінії палаталізації, і це не дивно, адже звук **ü** “суміщає” в собі артикуляцію **i** та **u**. Особливо показовим виглядає тут приклад 1), де в середньокитайський період були представлені обидва редуковані голосні (чи напівприголосні?) – **j** та **w**. Однак шляхи формування цього дифтонгу потребують подальшого вивчення.

Висновки. Таким чином, наявні нині реконструкції складів давньокитайської мови уможливають наступний висновок щодо походження дифтонгів сучасної китайської мови. *Дифтонги на i формувалися за принципом суміжності в рамках гештальту палаталізації*, що на практиці реалізувалося 1) шляхом переходу певних приголосних в редукований голосний **i** під тиском вокалізму на території фіналі та 2) шляхом пониження голосної в випадку спадного тону (去声) і її перехід на суміжну позицію по стороні трикутника Гельвага. *Дифтонги на u також формувалися за принципом суміжності, але в рамках гештальту лабіалізації*, що на практиці реалізувалося 1) так само шляхом пониження голосної перед передньоязиковими приголосними і її переміщення на суміжну позицію на відповідній стороні трикутника Гельвага та 2) під впливом попередньої фарингалізованої приголосної. При цьому в усіх випадках як **i**, так і **u** виявлялися редукованими, тому утворені внаслідок відповідних трансформацій дифтонги насправді слід визначати як *дифтонгоїди*.

Описана ситуація повинна мати свої наслідки при спробі відтворення китайських дифтонгів фонетичними і графічними засобами іншої мови. Зокрема в українській мові її було враховано в системі транскрипції Кірносолової-Цісар, де редуковані компоненти дифтонгоїдів позначено приголосними (**й** та білабіальне **в**) і збережено таким чином структуру всього складу (за винятком дифтонгів **ao** та **üe** – з різних причин, про які докладніше див. [Кірносолова, 2020]).

Список використаних джерел:

1. Алексахин А.Н. Теоретическая фонетика китайского языка. М. : АСТ : Восток-Запад, 2006.
2. Беспаленко А.М. Дифтонг як утілення сенсорного маскування у фонетиці: принцип суміжності. *Українське мовознавство*. Вип.39/1. 2009. С.25-32.
3. Беспаленко А.М. Слово в аспекті гештальт-теорії. Принцип суміжності. Автореферат дис. на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук. К., 2010. 34 с.
4. Драгунов А. А. Структура слога в китайском языке. *Советское востоковедение*. 1955. № 1. С. 57–74.
5. Зиндер Л.Р. Общая фонетика и избранные статьи. СПб. : Филологический факультет СПбГУ ; М. : Издательский центр «Академия», 2007.

⁸ У цьому прикладі можемо також говорити про вокалічну коду вихідного складу (давньокитайської мови), про що йшлося вище в стосунку до **-j**.

6. Кірносова Н., Цісар Н. Пекин vs Бейдзин, Чжуанци vs Джвандзи: проєкт української практичної транскрипції китайської мови. К. : Сафран, 2020.
7. Старостин С. А. Реконструкция древнекитайской фонологической системы. М.: Наука, 1989.
8. Яхонтов С. Древнекитайский язык. М. : Наука, 1965.
9. Baxter, W. H., Sagart L. *Old Chinese: a New Reconstruction*. N.Y. : Oxford University Press, 2014.
10. Karlgren B. Problems in Archaic Chinese. *Journal of the Royal Asiatic Society*. 1928. No. 4. P. 769–813.
11. Haudricourt A.-G. How to reconstruct Old Chinese. 2017. URL: <https://shs.hal.science/halshs-01631479>.
12. Jacques G. “Traditional Chinese Phonology”. *Encyclopedia of Chinese Language and Linguistics*. Volume 4. Leiden, Boston: Brill, 2017. P. 376–391.
13. Iivonen A. A psychoacoustical explanation for the number of major IPA vowels. *Journal of the International Phonetic Association*. Vol. 24. No. 2 (December 1994). P.73–90.
14. Pulleyblank, E.G. *Middle Chinese: A Study in Historical Phonology*, Vancouver: University of British Columbia Press, 1984.
15. 曹文 汉语语音教程. 北京: 北京语言大学出版社, 2004.
16. 刘新中、王茂林、谭洁莹 广州话二合元音的共振峰模式与时间结构. 《中国语音学报》第6辑, 2016年10月, p13-22.
17. 林鸿 普通话语音与发声. 杭州: 浙江大学出版社, 2005.
18. 王萍 汉语普通话前响二合元音共振峰模式的异质性表现. 语言科学. 第18卷第3期. 2019年5月. 299-309. Doi: 10.7509/j.linsci.201812.031839
19. 赵元任 语言学论文集. 北京: 商务印书馆, 2002.

References:

1. Aleksakhin, A.N. (2006). *Teoreticheskaia fonetika kytayskogo yazyka* [The Theoretical Phonetics of the Chinese Language]. M. : AST : Vostok-Zapad [in Russian].
2. Bezpalenko, A.M. (2009). Dyftonh yak utillennia sensornoho maskuvannia u fonetytsi: pryntsyup sumizhnosti [Diphthong as a Realisation of the sensor screening in Phonetics: Contiguity Principle]. *Ukrainske movoznavstvo*. Vyp. 39/1. P. 25–32 [in Ukrainian].
3. Bezpalenko, A.M. (2010). Slovo v aspekti geshtalt-teorii. Pryntsyup sumizhnosti [A Word in the Light of the Gestalt-Theory. The Principle of Contiguity]. *Avtoreferat dys. na zdobuttia naukovooho stupenia doktora filolohichnykh nauk*. Kyiv. 34 p. [in Ukrainian].
4. Dragunov, A. A. (1955). *Struktura sloga v kytayskom yazyke* [A Structure of a Syllable in the Chinese Language]. *Sovetskoe vostokovedeniye*. № 1, P. 57–74 [in Russian].
5. Zinder, L.R. (2007). *Obshchaia fonetika i izbrannye statyi* [General Phonetics and Other Proceedings]. SPb. : Filologicheskii fakultet SPbHU ; M. : Izdatelskii tsentr “Akademia” [in Russian].
6. Kirnosova, N., Tsisar, N. (2020). *Pekin vs Beijing, Zhuangzi vs Dzhvandy: proiekt ukrainskoi praktychnoi transkryptsii kytayskoi movy* [Peking vs Beijing, Zhuangzi vs Dzhvandy: a Draft of Ukrainian Practical Transcription of the Chinese Language]. K. : Safran [in Ukrainian].
7. Starostin, S. A. (1989). *Rekonstruktsiia drevnekitayskoi fonologicheskoi sistemy* [A Way of Reconstruction of the Old Chinese Phonology System]. M.: Nauka [in Russian].
8. Yakhontov, S. (1965). *Drevnekitayskii yazyk* [The Old Chinese]. M. : Nauka [in Russian].
9. Baxter, W. H., Sagart, L. (2014). *Old Chinese: a New Reconstruction*. N.Y. : Oxford University Press.
10. Haudricourt, A.-G. (2017). *How to reconstruct Old Chinese*. <https://shs.hal.science/halshs-01631479>.
11. Jacques, G. (2017). *Traditional Chinese Phonology*. *Encyclopedia of Chinese Language and Linguistics*. Vol. 4. Leiden, Boston : Brill. P. 376–391.
12. Iivonen, A. (1994). A psychoacoustical explanation for the number of major IPA vowels. *Journal of the International Phonetic Association*. Vol. 24. No. 2. P. 73–90.
13. Karlgren, B. (1928). Problems in Archaic Chinese. *Journal of the Royal Asiatic Society*. No. 4. P. 769–813.
14. Pulleyblank, E.G. (1984). *Middle Chinese: A Study in Historical Phonology*. Vancouver : University of British Columbia Press.
15. Cao, Wen (2004). *Hanyu yuyin jiaocheng* [A course of Chinese Phonetics]. Beijing : Beijing yuyan daxue chubanshe [in Chinese].
16. Liu, Xinzong, Wang, Maolin, Tan, Jieying (2016). *Guangzhouhua erhe yuanyinde gongzhenfeng moshi yu shijian jigou* [A Time Structure and A Formant Model of the Diphthongs in Cantonese]. *Zhongguo yuyinxuebao*. Vol. 6. P. 13–22 [in Chinese].
17. Lin, Hong (2005). *Putonghua yuyin yu fasheng* [The Sounds of the Putonghua and its Pronunciation]. Hangzhou : Zhejiang daxue chubanshe [in Chinese].
18. Wang, Ping (2019). *Hanyu putonghua qianxiang erhe yuanyin gongzhenfeng moshide yizhixing biaoqian* [Characteristics of Formant Model of the Front-Sounding Diphthongs in Chinese Putonghua]. *Yuyan kexue*. Vol. 18. No. 3. P. 299–309. DOI: 10.7509/j.linsci.201812.031839 [in Chinese].
19. Zhao, Yuanren (2002). *Yuyanxue lunwenji* [Proceedings in Linguistics]. Beijing : Shangwu yinshuguan [in Chinese].